

Husmandsliv i Ertebølle

Af Vibeke Harsberg, april 2017

Fra midten af 1870erne blev den danske landbrugsproduktion omlagt. Andelstanken gav mulighed for at forædle produktionen fra produktion af vegetabiliske varer til animalske varer. Landbrugets velstand steg, men det var stadig et hårdt slid at være ved landbruget. Om dette handler denne historie fra Ertebølle

For en generation eller to siden var Ertebølle en lille landsby, hvor man levede af landbrug og fiskeri. Sådan havde det været i mange år. I 1814 var der f.eks. otte gårde og seks husmandssteder i Ertebølle.

Livet var ikke nemt – og da slet ikke for husmændene, som ikke havde ret meget jord at dyrke.

I Ertebølle var jorden tynd og sandet. Meget af den var slet ikke opdyrket, men lå hen som hede. Det sidste stykke hede blev faktisk først taget under plov i 1950erne – siden har det bedre kunnet betale sig at dyrke sommerhuse på de tynde jorder.

Men tidligere skulle familierne altså leve af denne tynde jord, og af det de kunne dyrke på den. Mange supplerede med fiskeri fra kysten – og en og anden gik nok også mere eller mindre lovligt på jagt. Desuden gik man på dagleje hos gårdejerne, hvor man fik sin betaling enten i form af naturalier eller penge.

Det var f.eks. helt almindeligt, at kone og børn hjalp til med at luge roer, mod at de senere fik en lille gris, de kunne opfede og så slagte til jul.

Mange af husmændene opdyrkede nye hedelodder. Det var virkelig i ordets allerbogstaveligste forstand et knokkelarbejde – hårdt fysisk arbejde fra morgen til aften. Det var noget, der sled på et menneske. Og den jord, man fik ud af sine anstrengelser, var ikke overvældende frugtbar – men det var jord, og man var sin egen herre.

Man var god til at udnytte alle de ressourcer, der var omkring én. Og selv om lyngheden ikke var særlig frugtbar, så kunne den dog bruges til meget. Får og geder kunne græsse i heden – lyngen kunne bruges som fyld i sengestederne (i uheldigste fald kom der en hugorm med!) – den kunne bruges som brændsel og meget andet.

Livet som husmand var ikke nogen dans på roser. Husmændene var sammen med landarbejderne underklassen på landet, og ofte levede de meget tæt på et eksistensminimum.

For at illustrere, hvordan en husmandsfamilie levede i Ertebølle før 2. Verdenskrig, følger her beretningen om Birthe og Olav Jørgensen fra Ertebølle.

Olav og Birthe Jørgensen

Olav var født i 1888 og kom til egnen i 1916, hvor han tjente forskellige steder. Birthe var et par år ældre. De to blev gift i 1918, og nogle måneder efter brylluppet lejede de et lille husmandssted oppe ad Gl. Møllevej (i dag nr. 83).¹

To år senere købte de stedet af Anders Petersen, der af landbrugsministeriet havde fået tilladelse til at udstykke det fra sin grund. Bygningerne på stedet med mur- og nagelfast inventar (kakkellovn og et komfur) fulgte med i handelen.

Olav Jørgensen betalte 500 kr. ved handelens indgåelse, og forpligtede sig til at betale yderligere 300 kr. 1. sept. 1921 og de resterende 200 kr. 1. sept. 1922.

De var ikke den mest frugtbare jord, Olav og Birthe Jørgensen havde købt. Den var ansat til ½ album i hartkorn,² så det var et lille, fattigt sted: Der var et lille kampestenshus og 8 tdr. land hede, hvoraf kun en mindre del var opdyrket.

Men husdyr havde de dog – nemlig hvad Birthe havde med sig som medgift. Der var en høne + fire kyllinger – og senere også en gris + en ged + et lam.

Og så var det ellers bare om at komme i gang. De sled og slæbte dagen lang. De fik udvidet besætningen med en ko, og i 1927 kunne de købe 8 tdr. land til og fem år senere (i 1932) yderligere 10 tdr. land.

Men let var det ikke. Vejret kunne være hårdt ude ved kysten, og jorden var let – så somme tider kom der storm, som gav sandflugt og tog ikke bare den lette jord med sig, men også de frø, der lige var blevet sået. Et år måtte de så roer tre gange, før det lykkedes at få frøene til at blive der. Heldigvis havde de en lille lavning ved fjorden, som kunne give kløver til køerne.

De hyldede princippet med at betale kontant og ikke at skylde nogen noget, men i 1928 optog de for første og eneste gang et lån, nemlig 2200 kr., som de lånte i Husmandskreditforeningen. Pengene brugte de til at bygge et stykke lade samt en tilbygning til stuehuset.³

De udvidede stedet fire gange, men altid lidt efter lidt, som de nu havde råd til det. Derfor byggede de de nye mure rundt om det gamle hus, så dyrene havde husly under byggeriet. Når taget så var tækket, brød de de gamle mure ned. Det kunne tage sin tid at bygge på den måde, men det var effektivt.

Stedet var som sagt ikke stort, og udvidelserne var tiltrængte. Inden de udvidede første gang, havde de en kvie, der måtte stå med halvdelen af kroppen i forstuen, fordi der ikke var plads i stalden. Da den skulle kælte og dyrlægen kom, var gode råd dyre, fordi det kneb med pladsen. Men hvad gjorde man så? Man tog døren ind til stuen af – og en stor kalv blev forløst ind i stuen! Sådan!

¹ Løgstør Avis 7-4-1943 s. 5, sp. 3-4

² Løgstør Birkedommer, Løgstør Byfoged samt Års-Slet herredsfoged. Skøde- og panteprotokol 1919-1921, s. 656 nr. 25, tinglyst 5. januar 1921 (Arkivalier Online, opslag 452)

³ Løgstør Avis 7-4-1943 s. 5, sp. 3-4 + Løgstør Birkedommer, Løgstør Byfoged samt Års-Slet herredsfoged. Realregister, Strandby 1900-1961, folio 268 (Arkivalier Online opslag 64)

Birthe og Olav var så godt som selvforsynende med alt – og det var meget få penge, der blev brugt hos købmanden. Engang brugte de på et halvt år f.eks. kun købmandsvarer for 100 kr., så det var ikke dem, købmanden kunne blive fed af. Men der var ikke meget at leve af – et år havde de f.eks. så lidt mælk, at der kun var en kop om dagen – og den brugte de i deres kaffe. Kaffe og kaffe! Kaffen bestod hovedsageligt af cikorie (Richs), men kaffe var det nu alligevel.

Det kunne ofte knibe med penge, og det kunne synes så umuligt at få det til at løbe rundt, at de var lige ved at opgive – men som regel skete der et eller andet, der hjalp dem i sidste øjeblik. En gang, hvor de var lige ved at give op, blev de f.eks. reddet af, at der kom en mand for at købe strandgrus.⁴

Værgerådssagen

Mens de var ved at bygge sig en tilværelse op derude på hedelodden ved kysten, måtte de tage et plejebarn til sig. Olav Jørgensen havde i 1914 fået en datter uden for ægteskab. Dette barn – Oda – var en tid anbragt på Veflinge Sogns Plejehjemsforening, men var senere kommet tilbage til moderen, da denne var blevet gift. Den lille pige havde boet mange steder både på Fyn og i Jylland.

Det var ikke et stabilt og harmonisk hjem, hun var vokset op i. Ifølge den senere værgerådsrapport var hjemmet dårligt og ”særlig i sædelig henseende blev barnet vist vidne til mange ting, som et barn absolut burde holdes fri for” – og pigen blev opfordret til at lyve over for stedfaderen med hensyn til, hvad der foregik i hjemmet i dagtimerne.

Da Odas mor blev skilt og igen skulle giftes, kom man på den idé, at Oda kunne komme til sin far i Ertebølle, og efter nogle måneders forhandling kom Oda til Ertebølle i september 1923, hvor hun altså var ni år. Ingen myndigheder blev indblandet i sagen.

Hvordan har det været for et barnløst par, der levede i stor fattigdom og med hårdt slid, pludselig at få en stor pige i huset, som var vokset op under ustabile og dårlige forhold, og som havde lært at lyve? Og hvordan var det for Birthe Jørgensen at få mandens datter i huset?

Det var ikke let for nogen af parterne – og det gik da heller ikke godt.

Naboerne kunne senere berette, at Oda fik en dårlig ernæring, og at hun tit og hårdt blev revset – mange gange uden grund.

Oda kunne selv berette om, hvordan hun en vinter var blevet sendt af sted i frost og sne til mejeriet i Strandby med mælken fra koen, der havde mund- og klovsyge, på en trillebør. Hun var flere gange blevet slået med reb eller lignende, og en lægeundersøgelse viste, at hun havde både frostsår og betændte sår rundt om på kroppen. Disse sår havde stedmoderen behandlet ved at klemme betændelsen ud, derefter pensle dem med jod eller lignende, som sved, og endelig give Oda blodrensende te.

Det hele kulminerede med, at Oda torsdag den 25. november 1926 stak af hjemmefra. Hun var kommet for sent hjem fra skole, hvilket fik stedmoderen til at true hende med, at hun ville få klø af faderen, når han kom hjem. Dagen efter blev Oda efterlyst, og politiet blev blandet ind i sagen.

⁴ Løgstør Avis 7-4-1943 s. 5, sp. 3-4

Oda havde tilbragt natten mellem torsdag og fredag i en nærliggende plantage, og fredag ved middagstid var hun kommet ind hos husmand Anton Podoba, hvor husbestyrerinden Anna Ferentz havde givet hende noget at spise, da hun var både sulten, forfrossen og forkommen. Oda var blevet der et par timer, men var så forsvundet igen. Den følgende nat tilbragte hun atter i plantagen, men dukkede lørdag formiddag igen op hos Anna Ferentz, hvor også politibetjenten var kommet.

Betjenten sendte bud efter værgerådsformanden Valdemar Kjær, der straks tog til Strandby sammen med endnu et medlem af værgerådet. Læge Bøgild fra Farsø var også blevet tilkaldt; han mente ikke, at Oda bar spor af mishandling, men at hun var syg og trængte meget til et sygehusophold. Følgelig blev Oda indlagt på Farsø Sygehus – hjem ville hun ikke. Både lægebesøg og sygehusophold blev finansieret af Strandby Sogns Sygekasse.

De to værgerådsmedlemmer og betjenten drog videre til husmand Søren Poulsen Pedersen og hans familie i Ertebølle. De ville nødtigt udtale sig i sagen, men var dog enige om, at det ville være uforvarsomt at sende barnet tilbage til Birthe og Olav Jørgensen. Husmand S.P. Poulsen kritiserede værgerådet for, at de ikke havde grebet ind noget før, og det viste sig, at der tidligere havde været to navngivne henvendelser til værgerådet ang. Odas forhold. Det lokale værgerådsmedlem havde dengang undersøgt hjemmet, talt med lærer Sigvardsen og på et værgerådsmøde udtalt, at værgerådet ikke burde skride ind foreløbig. Derfor var der ikke sket yderligere i sagen.

De tre herrer begav sig derefter til Odas hjem ”et lidet, fattigt hjem på Ertbølle Hede, tæt ved fjorden”, hvor de traf Birthe Jørgensen hjemme. Hun svarede på anklagerne, at kosten selvfølgelig var tarvelig, men at Oda fik det, hun kunne spise. Hun erkendte, at hun engang havde slået Oda i hovedet med en kost, så der kom et blødende sår, men ellers brugte hun et stykke reb eller et spanskrør til at straffe med, foruden at hun slog med flad hånd.

Mælkekørslen med trillebør til Strandby var kun sket to gange – efter værgerådsformandens mening fordi naboerne var skredet ind. Birthe Jørgensen afviste, at hun den 25. skulle have truet Oda med, at hendes far ville slå hende, når han kom hjem.

I mellemtiden kom Olav Jørgensen hjem sammen med det lokale værgerådsmedlem Lars Larsen. Olav Jørgensen erkendte at have slået Oda tre gange: med reb og med et stykke spanskrør.

Om årsagerne til, at de slog pigen, anførte de, at pigen ville lyve, og at Oda var ”et meget vanskeligt barn”. Lægehjælp til Odas sår havde de ikke fundet nødvendig, da de mente, at deres egen behandling af sårene var forsvarlig.

Værgerådsformandens private opfattelse var: ”Om hjemmet tror jeg egentlig ikke, at hverken faderen eller stedmoderen har handlet af ondskab over for barnet, ja, jeg er ikke tilbøjelig til at tro, at de i mange tilfælde mente det var rigtig, men jeg tror at turde udtale, at Olav J. og hustru aldrig burde haft Oda som plejebarn, de var der bleven stillet over for en opgave, som de ikke magtede at løse. Og det må endnu engang beklages, at plejetilsynet ikke har fået sin opmærksomhed henvendt på forholdet.”

Han henviser til lærer Sigvardsens skriftlige beskrivelse af Oda og konkluderer ”Jeg kunne godt tænke mig, at Oda er et lidt vanskeligt barn. Et barn, der er i besiddelse af en livlig fantasi. Det er

ikke påvist, at hun nogensinde har stjålet, men derimod kan hendes fantasi køre fuldstændig løbsk...”

Sagen blev afsluttet med, at Oda kom tilbage til sin mor og den 12. jan. 1927 blev ledsaget til moderens hjem i Odense, hvor det stedlige værgeråd overtog tilsynspligten. Værgerådet i Strandby havde forsynet hende med tøj inden afrejsen.⁵

Alt i alt en helt igennem sørgelig sag, der viser armod's afmagt. Odas mor havde ikke mulighed for at give pigen en stabil opvækst, og Olav og Birthe Jørgensen havde ikke kræfter og midler til at overtage ansvaret for en niårig pige, der i forvejen ikke var særlig nem. Ingen vilje til ondskab – kun afmagt.

De følgende år

Olav og Birthe Sørensen fortsatte deres slidsomme og spartanske tilværelse, og langsomt fik de bygget en god tilværelse op.

Da krigen begyndte i 1940 havde de drevet det så langt, at de havde et helt nyopbygget sted – og en besætning på fem gode køer, en kvie, en so, fire-fem større svin, to kalve og to heste samt maskiner både ude og inde. Det var noget af en fremgang fra starten i 1918 – men det var resultat af et nøjsomt liv og hårdt slid – et liv, som man i dag vil have svært ved at forestille sig. Som Olav selv sagde: ”95 % arbejde og 5 % fornøjelser”.

Med fornøjelser var der altså også.

FDF-spejderne i Års købte 4 ½ td. land ned mod fjorden af Birthe og Olav, og de byggede senere en spejderhytte nede ved vandet.⁶

I slutningen af 1929 havde Olav Jørgensen fået landbrugsministeriets tilladelse til at bortforpakte et stykke af sin jord for 10 år til Landsforbundet Frivilligt Drenges Forbund, og i slutningen af 1936 fik spejderne skøde på jorden.⁷

Disse spejdere blev til stor glæde for Birthe og Olav, og spejderne købte mælk, kartofler og andet hos dem. Om aftenen sad Birthe og Olav med omkring lejrålet ved stranden – noget de to mennesker altid senere mindedes med den største glæde.

Når spejderne havde problemer, gik de til Birthe og Olav for at få hjælp. Engang var havregrøden brændt godt og grundigt på, og trods ihærdige anstrengelser kunne spejderdrengene ikke få gryden gjort ren. Resolutte tog de gryden med op til Birthe, som gav sig til at skære den brændte havregrød af – noget af den spiste hun, resten af den gemte hun i en skål til senere brug. Det viste både noget om deres hjælpsomhed, men også om deres spartanske liv og den nøjsomhed, de havde været vant til for at kunne klare sig.

⁵ Strandby-Farsø Sogneråd. Børneværnsudvalget. Forhandlingsprotokol 1922-1933. Rigsarkivet i Viborg.

⁶ Løgstør Avis 7-4-1943 s. 5, sp. 3-4 + J.P. Trap: Danmark, Ålborg Amt (Gad 1961), s. 1215 oplyser, at der er en FDF-feriekoloni og –hjem ved navn Cimbrenborg, som er opført i 1929.

⁷ Løgstør Birkedommer, Løgstør Byfoged samt Års-Slet herredsfoged. Realregister, Strandby 1900-1961, folio 268 (Arkivalier Online opslag 64)

De to mennesker isolerede sig ikke ude på deres lille sted. De deltog ofte i folkelige og kirkelige møder. Olav var stærkt interesseret i husmandsbevægelsen og gjorde også her et stort arbejde. Han sad i bestyrelsen for den lokale husmandsforening og var i en årrække tillige formand, så selv om de havde nok at se til derhjemme, var der også kræfter til overs til at interessere sig for det omkringliggende samfund og tage del i dets liv.⁸

Sølvbryllup

Birthe og Olav var respekterede mennesker, og ved deres sølvbryllup i 1943 kom der da også et stort stykke i Løgstør Avis om deres liv og om deres sølvbryllupsfest.

På sølvbryllupsdagen blev Birthe og Olav vækket af musik og skud – og naboerne havde i nattens løb rejst en æresport. Om formiddagen mødte formanden for husmandsforeningen op med en gave som en påskønnelse for Olavs arbejde for foreningen – og gaver og telegrammer strømmede ind.

Om aftenen var der fest. Kl. 19 mødte gæsterne op og gik til bords, hvor man de næste 3 timer hyggede sig med god mad, taler, salmer og sange i massevis. Der blev holdt smukke taler af lærer Sigvardsen fra Strandby, gårdejer N.P. Kjærsgaard i Strandby og naboen husmand Aage Jacobsen, der alle talte om ægteparrets retskaffenhed og gode hjerte.

Og så var der selvfølgelig de unge, festklædte FDF-spejdere fra Års, som var med til at sætte deres uforglemmelige aftryk på festen. Både guldsmed Brun og kæmner Christiansen fra Års fortalte om episoder fra lejrtilivet og ægteparrets store hjælpsomhed og betydning for drengene, der – som vi ville sige i dag – havde haft et par virkelig gode rollemodeller i Birthe og Olav Jørgensen.

Ved midnat blev kaffen serveret, og festen fortsatte endnu et par timer og blev afsluttet med en stille tak fra Olav Jørgensen for alt det skønne, dagen havde bragt ham og Birthe.⁹

Så selv om et husmandsliv var hårdt, slidsomt og spartansk, var der også glæder.

I 1953 blev stedet solgt, og Olav Jørgensen købte i stedet et hus i Vilsted.¹⁰ Dermed var en æra på Ertebølle Hede slut – og i dag er ejendommen en lystejeendom.

⁸ Løgstør Avis 7-4-1943 s. 5, sp. 3-4

⁹ Løgstør Avis 13-4-1943 s. 5, sp. 2-3

¹⁰ Løgstør Birkedommer, Løgstør Byfoged samt Års-Slet herredsfoged. Realregister, Strandby 1900-1961, folio 268 (Arkivalier Online opslag 64)